

INGLIZ TILIDA SOMATIK FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR

Alimova Zarifaxon Vaxobovna

*Ph.D Farg'ona davlat universiteti dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori*

Mirzayeva Dilshoda Ikromjonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori

Xaitova Mashhura Kamolovna

Farg'ona davlat universiteti lingvistika (ingliz tili) yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya: Maqolada inson tana a'zolari nomlariga nisbatan qo'llaniladigan frazeologik birliklarning o'ziga xos jihatlari, ular yuzasidan tilshunos olimlar olib borgan ilmiy izlanishlar, frazeologik birliklar hosil qilishning struktur-semantik modellari, frazeologik birliklarning voqelikka nisbat beriladigan lug'aviy mazmuni, ingliz tilida qo'llanadigan somatik frazeologik birliklar haqida ma'lumot berilgan. Xususan, ingliz tiliidagi somatik frazeologik birliklar tahlil qilingan. Nazariy ma'lumotlarga munosabat bildirilgan.

Kalit so'zlar: somatizm, ibora, frazeologizm, frazema, frazeologik birlik, turg'un iboralar, frazeologik iboralar semantikasi, somonimik, osteonimik, angionimik, splanchnonimik, sensonimik frazeologizmlar.

Tilshunoslikda inson tana a'zolari nomlariga nisbatan qo'llaniladigan "somatizm" atamasi ilk bor eston tili frazeologizmlarini o'rgangan olim F.Bakk tomonidan qo'llanilgan edi. U mazkur dissertatsiyasida eston tili frazeologik fondining anchagina qismini tashkil etishini ta'kidlagan edi. "Somatik frazeologizm" atamasi esa birinchi marta rus olimi E.M.Mordkovich tomonidan inson a'zolari bilan bog'liq "Семантико – тематические группы соматических фразеологизм" nomli maqolasida qo'llagan edi. XX asrning ikkinchi yarmidan somatik frazeologizmlarni o'rganish ularni o'ziga xos jihatlarni tadqiq etish boshlangan. Somatik frazeologizmlarni bir til doirasida o'rganish ishlarini 1964 yilda F.Bakk nomzodlik dissertatsiyasida boshlab bergan. U eston badiiy tilidagi somatik frazeologizmlarni o'rgandi va "somatizm" atamasini yoritib berdi. Ilk marta aynan somatik frazeologik birliklar component tarkibini funksional – semantik yo'nalishda 1977 yilda M.V.Oryol o'z maqolalaridan birida tadqiq etgan. 1980 yilda V.M.Mokiyenko o'zining "Славянская фразеология" asosida slavyan tilidagi frazeologizmlarni o'rganib, somatik frazeologik birliklarga ham to'xtalib o'tgan. Xuddi shu yilda R.M.Vayntraub o'z maqolasida rus tilidagi somatik frazeologizmlarni tadqiq etgan. Somatik frazeologik birliklarni o'rgangan olimlarning ayrimlari ularni ikki, uch va turli tillar doirasida qiyosiy metod asosida tadqiq etishdi. 1971yilda Y.A.Dolgopolob ingliz va nemis tillaridagi somatik frazeologik so'z birikmalarini qiyosiy o'rgangan edi. V.M.Mokiyenko o'zining "Славянская фразеология"(1980) nomli asarida frazeologik birliklarni ikki guruhga bo'lgan edi.

1. Aynan ma'lum fiziologik harakatni, ko'chma ma'noda qo'llanganda esa nofiziologik harakatni ifodalovchi frazeologik birliklar;

2. Aynan bir fiziologik harakatni, ko'chma ma'noda esa boshqa bir fiziologik harakatni anglatuvchi frazeologik birliklar;

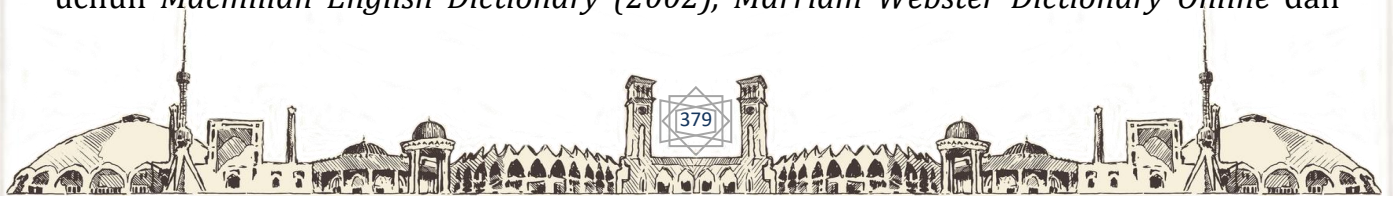
Mokiyenkoning bu tasnifida to'g'ri, chunki frazeologiyaning barcha turida jismoniy harakat ma'lum ma'noda mavjud. Tadqiqotchining bu tasnifi frazeologik birliklar hosil qilishning struktur-semantik model yordamida aniqlashga bo'lgan ilk harakatlaridan biridir. Hatto D.Bazarova esa turkiy tillarning somatizmlarini taqqoslashga bag'ishlangan bir qator ilmiy izlanishlarni olib borgan. O'zbek tilidagi somatizmlar A.Isayevning "O'zbek tilining somatik frazeologik birliklari" deb nomlangan ilmiy tadqiqotda o'rganilgan. Ushbu ilmiy ishda somatizmlar ularning sinonimi, antonimikasi, omonimiyasi va tilning kommunikativ funksiyasi nuqtai nazardan o'rganilgan. U tatar, turkman va ozarbayjon tillari materiallari bo'yicha "bosh" va "ko'z" komponentli frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qilgan [5, 34]. Frazemalarni shakllantirishda inson omili juda katta o'rin egallaydi, shuning uchun ham odamga semantik yo'naltirilgan va inson faoliyatining turli sohaları bilan bog'liq bo'lgan juda ko'p frazeologik birliklar mavjud. Frazemada ikki va undan ortiq leksema o'z leksik ma'no mustaqilligini yo'qotgan holda bir umumiy ma'no markaziga bo'ysunadi, frazmadan yaxlitligicha anglashiladigan ma'no uning tarkibidagi leksemalardan anglashiladigan ma'nolarning oddiy yig'indisi bo'lmay, umumlashma, ustama ma'no, ayni vaqtda ko'chma ma'no sifatida gavdalanadi. Leksemalarda bo'lganidek, frazeologik birliklarning mazmun jihatida ham ikki hodisa ajratiladi:

1. lug'aviy ma'no, aniqrog'i – frazeologik ma'no;
2. baho semasi.

Frazeologik birlikning voqelikka nisbat beriladigan lug'aviy mazmuni frazeologik ma'no deyilishi barchamizga juda yaxshi ma'lum [6,98].

"Oyoq" leksemali somatik frazeologik birliklar badiiy asarlarda ko'plab uchraydi. Quyida ushbu somatik frazeologik birliklar tavsifiga to'xtalib o'tamiz. 1. "Oyog'iga yiqilmoq" frazeologik birligiga "hokisor bo'lmoq, hokisorlik qilmoq" tarzida ta'rif beriladi. Ushbu somatik frazeologik birliklar harakat-holatni ifodalab kelib, kimdandir nimanidir o'tinib so'rash ma'nosini ifodalaydi.

Somatik frazeologik birliklarning kontseptual asosi diskursiv kontekstda ochiladi. Inson ongida somatik frazeologiyaning semantik asoslari til shaxsi tomonidan inson tanasiga nisbatan talqin qilinadigan mos yozuvlar zonalari yoki sferalarida shakllanadi. Idiomani obrazlilikini tashkil etuvchi vaziyatning majoziy ifodasi shunday dunyoga keladi: "Frazeologik birlik shakllanishining asosi tasvir hosil qiluvchi ibora bo'lib, uning asosida avval geshtalt (sxematlashtirilgan obrazli tasvir), so'ngra idiomatik semantikaning kontseptual asosi bo'lgan, subyektiv-mantiqiy ma'no va uning konnotatsiyasini belgilaydigan strukturaviy geshtalt shakllanadi"[3,23]. *Cambridge International Dictionary of Idioms*(2002) frazeologik lug'atida shuningdek tahlil qilish uchun *Macmillan English Dictionary (2002)*, *Marriam Webster Dictionary Online* dan

foydalanish jarayonida shuni anglash mumkinki, somatik frazeologik birliklarni tanlash jarayonida “qator tanlash” deb ataladigan usul ishlatilgan. *Cambridge International Dictionary of Idioms*(2002) 7000 ga yaqin frazeologik birliklarni o'z ichiga oladi, ulardan tahlil qilish uchun ingliz tilidan 900 ga yaqin somatik frazeologik birliklarni tanladik. Tanlashda inson tanasining tashqi qismlarini ko'rsatadigan leksik birliklar(hand, finger(s), palm, thumb, wrist, elbow, shoulder, neck, face, head, ear(s), eye(s), toe(s), throat, waist, cheek, breast/chest, navel, etc.), ichki organlar (heart, brain, gut(s), spleen, etc.), biologik xarakterni ifodalovchi substansiyalar (blood, sweat, skin, bone(s), etc.)ga to'xtalsak.

1) Shaxsning shaxsiy xususiyatlari: jismoniy xususiyatlar va tashqi xususiyatlar.
2) Har xil turdagi xatti-harakatlar, shu jumladan nutq, iroda, aqliy harakatlar va boshqalarni ifodalovchi soha.

Insonning sog'lig'i, uning jismoniy holati, kuch-quvvati haqida tasavvurga ega bo'lgan shaxsiy xususiyatlar somatik frazeologik birliklar semantikasida mavjud: *to be hale and hearty* (especially of old people) healthy and strong.

Her grandfather was hale and hearty, walking five miles each day before breakfast. Keling, ushbu somatik frazeologik birliklarning tarkibiy qismlarini ko'rib chiqaylik: 1) *hale* – partly from Middle English (northern) hale, from Old English hāl; partly from Middle English hail, from Old Norse heill — whole; free from defect, disease, or infirmity; retaining exceptional health and vigor.

1) *hearty* – exhibiting vigorous good health [9,67].

Shaxsning tashqi ma'lumotlarini tavsiflovchi somatik frazeologik birliklar orasida quyi toifalarni ajratib ko'rsatish mumkin: a) inson qomatini tavsiflovchi somatik frazeologik birliklar; b) insonning tashqi ma'lumotlari, xususan uning jozibadorligi va go'zalligi haqida tasavvur beradigan somatik frazeologik birliklar. Inson qaddi-qomatini tavsiflovchi somatik frazeologizmlar ko'pincha “bone” va “skin” somatik komponentlarini o'z ichiga oladi. Suyaklar inson tanasining skeletini, tanamizni tashqi ta'sirlardan himoya qiladigan tashqi teri qoplami bilan qoplangan o'ziga xos “ramka”ni tashkil qiladi.

Ammo mushak massasi bo'lmasa, odam qo'rqinchli darajada og'riqli va xunuk ko'rinadi. Aynan shu obraz somatik frazeologik birliklar semantikasiga kiritilgan *to be skin and bone/bones* – *to be extremely thin; a bag of bones* – *a person or animal that is extremely thin*[4,234].

Tashqi ko'rinish aldamchi, “beauty is only skin deep”, ya'ni *as deep as the skin, shallow, superficial*. Shu bilan birga, go'zallik subyektiv tushunchadir: har kim go'zallikni o'ziga xos tarzda ko'radi: “Beauty is in the eye of the beholder”, *different people see beauty in different way, what one person finds beautiful may not appeal to another person*.

Ko'zlar inson tanasining eng muhim organidir. Ular xuddi shunday ko'rish funksiyasini bajaradilar, somatik frazeologik birliklarda esa ular jozibali ko'rinishdan

kelib chiqqan obyektga qaratilgan e'tiborni ramziy qilishlari mumkin: can't take/keep your eyes off sb/smth; to catch sb's eye; to be easy on the eye.

Somatik frazeologik birliklar to be all brawn and no brains 'to be physically strong but not very intelligent' bir vaqtning o'zida nominatsiyaning bir nechta toifalarini birlashtiradi: insonning jismoniy kuchi va intellektual qobiliyatini, aniqrog'i uning yo'qligini tavsiflaydi: I agree he's got a good body, but he's all brawn and no brains. Somatizm brawn 'physical strength, especially when compared with mental skill and intelligence' : Middle English, from Anglo-French braon flesh, muscle, of Germanic origin; akin to Old English bræd flesh ; brains [often plural] 'mental ability and intelligence' V.V.Vinogradovning semantik tasnifi ingliz tiliga muvofiq A.V.Kunin qayta ko'rib chiqib, ingliz frazeologik birliklarining tarkibiy jihatini izchil rivojlantirdi. Shuningdek, A.V.Kunin yuqoridagi frazeologik birliklarning gap bo'laklariga nisbatan tasnifi va ingliz frazeologik birliklarining kelib chiqishi nuqtai nazaridan tasnifi bilan bir qatorda ishlab chiqilgan. U quyidagi toifalarni ajratib ko'rsatdi: to'g'ri ingliz tili (u paydo bo'lish vaqtiga ko'ra eski ingliz, o'rta ingliz, yangi ingliz tillariga bo'linadi) vao'zlashtirilgan (shu jumladan, bibleizm yoxud Injildan olinganlar: Achilles' heel, one's own flesh and blood, yunonizm va hokazolar)[8, 29].

A.I.Smirnitskiy ingliz tilidagi turg'un iboralarni 1) yorqin ifoda va hissiy belgiga ega bo'lgan (tasavvurli, ekspressiv va emotsional) va 2) bundan mahrum, stilistik jihatdan neytral iboralarga ajratadi. Masalan: 1) soft in the head, a long head va 2) an apple of one's eye, give a free hand, on the other hand [12, 203].

Somatik frazeologik birliklarning semantikasi bevosita shaxs, uning dunyoni idrok etishi va voqelikka munosabati bilan bog'liq. Inson "tanaviy" tildan foydalanib, o'z ongida shakllangan dunyo rasmini qayta tiklaydi. Bu lingvistik shaxs nutqida somatik frazeologik birliklardan foydalanishning yuqori chastotasini tushuntiradi. Somatik frazeologik birliklar semantik tarkibiy qismini tadqiq qilish jarayonida uning qo'llanish kontsepsiya sohasini modellashtirish, idiomaning obrazli asoslarini ochish mumkin. Shuningdek, "qo'l" leksemasi ishtirok etgan bir qancha somatik birliklarga alohida to'xtalib o'tgan olimlardan biri T.S.Spirina maqolasida ingliz, rus va nemis tillardagi somatizmlarni tahlil qilgan. Ingliz va italyan tillarda "qo'l" leksemasini italyan tilshunosi M.B.Papi frazeologik va ko'chma ma'noda qo'llagan. U bunday frazeologizmlarni ikki tilda ham o'xshashligini va o'ziga xosligini aytib o'tgan. E.N.Tanasi o'z maqolasida bir til doirasida ya'ni ingliz tilida "qo'l" va "oyoq" ishtirok etgan iboralarning AQSH va Buyuk Britaniya kompaniyalarining reklamalarida qo'llanishi taqiqlangan va o'ziga xos ekanligi aytib o'tilgan. Bundan tashqari L.Manerko maqolasida "idrok" va "tana" orasidagi aloqani ingliz iboralarda o'z aksini topish masalasini ko'rib chiqqan [10,197].

Ingliz tilida ham somatik frazeologizmlar ishtirok etgan ilmiy ishlar, maqollar bor. Ingliz tilidagi tana a'zolari bilan bog'liq somatik frazeologizmlar muhim o'rin tutadi.

Somatik frazeologizmlar ma'no anglatishiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin. Somonimik - ya'ni inson tana a'zolari bilan ifodalovchi iboralar(bosh , oyoq, qo'l, bo'yin) Boshidan oyog'igacha-from head to foot

Yelkama - yelka turib - stand shoulder to shoulder

Yelkama yelka - Hand in hand

Osteonimik - inson organizmining skalet sistemalari bilan ifodalanuvchi frazeologizmlar.

Skin and bones-qoq suyak

Angionimik - inson organizmining qon aylanish sistemasi bilan bog'liq so'zlar bilan ifodalanuvchi frazeologik birliklar.

blue blood-oq suyak

Splanchnonimik - inson organizmning ichki organlari bilan bog'liq bo'lgan frazeologizmlar.

At the top of one's lungs-ovozi boricha baqirmoq

From the bottom of the heart- chin qalbdan

Sensonimik - inson organizmining sezish a'zolari bilan bog'liq bo'lgan frazeologik birliklar.

To be all ears - butun tanasi quloqqa aylanib

Umumiy tana a'zolari bilan bog'liq frazeologizmlar

In the flesh – tanada

put flesh on something-biror narsa ustiga og'irligini tashlamoq

to press the flesh-etni bosmoq

“Heart” ya'ni “yurak” leksemasi turli xil ma'noda qo'llaniladi.

1. The heart is like an anatomical organ. Yurak anatomik organga o'xshaydi. “heart attack” - “yurak xuruji”

2. “heartpumpsblood” - “yurak qonni haydaydi”

3. The soul is like a spiritual component. Ruh ruhiy tarkibiy qismga o'xshaydi. “in my heart I know that she is right” - Uning haqligini yurakdan sezaman, bilaman

4. Courage, courage - like character traits.Jasorat, jasoratga o'xshash xarakterli xususiyatlar. “dear heart” - mening qalbm,

5. Love, affection – as an emotional component.Sevgi, muhabbat-hissiy tarkibiy qism sifatida: “dear heart” - mening qalbm, yuragim, mening sevgim

6. Center - from a geographical point of view. Markaz - geografik nuqtai nazardan: “in the heart of Empire” - imperiya yuragida

7. Essence, basis. Mohiyat, asos: “the heart of the matter” - “masalaning mohiyati”

8. The suit of cards is “worms” or a card game similar to whist. Kartalar kostyumi - bu “qurtlar” yoki hushtakka o'xshash karta o'yini: “queen of hearts” - “qalblar xonimi” “Heart” so'zi qadimgi ingliz tili “heorte” so'zidan kelib chiqqan. “heart” so'zi ishtirok etgan ko'plab iboralar, maqollar va aforizmlar bor. “lose one's heart” - “sevib qolish” “steal somebody's heart” - “birovning ko'nglini qoldirmoq” “affair of the heart” - yurak masalalari, sevgi hikoyasi. “The way to a man's heart is through his stomach” -

“Erkaklar yuragiga yo‘l oshqozon orqali bo‘ladi” (maqol) “Don’t let your mind kill your heart and soul” - “Aqlingiz yuragingizni va qalbingizni o‘ldirishga yo‘l qo‘ymang” Somatik frazeologik birliklar sinonim, antonim va omonimlar sifatida ham keladi. Sinonim frazeologiyalar ma‘nosi bir xil bo‘lgan frazeologiyalar tushuniladi. Masalan: bir og‘iz, bir chimdim, bir shingil. Ingliz tilida esa to be in a dead mouth, to be down in die mouth kabi somatik frazeologiyalar sinonim bo‘la oladi. Antonim somatik frazeologik birliklar ma‘nosi bir-biriga qarama-qarshi frazeologiyalar deyiladi. Masalan: Yuragi keng-yuragi tor, ko‘ngli joyiga tushdi, ko‘ngliga g‘ulg‘ula tushdi. Ingliz tilida at first sight-on second thought. Omonimik somatik frazeologiyalar ham muhim o‘ringa ega. Masalan: I. Qo‘l ko‘tarmoq - qo‘lini javob berish uchun ko‘tarmoq, II. Qo‘l ko‘tarmoq - urmoq. I. Joni chiqdi - so‘ngi nafasini chiqarmoq ya‘ni vafot etdi. II. Joni chiqdi - g‘azabi chiqdi. Ingliz tilida I. to feel one’s oats va II. to feel one’s oats [2,173].

Xulosa sifatida shuni ta‘kidlash joizki, ingliz tilida somatik frazeologizmlar munim ahamiyatga ega. Jahon tilshunoslar somatik frazeologiyalar haqida fikr yuritgan va bular ustida ilmiy ishlar olib borgan. Somatik frazeologiklar yordamida har bir xalqning turmush tarzi, urf-odatlar va insonning ruhiy va jismoniy holatlarini namoyon qilish mumkin. Somatik frazeologizmlarni ifodalashda “bosh”, “qo‘l”, “ko‘z”, “oyoq” leksemalari alohida o‘rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

1. Abdullayev D. Ayrim somatik frazemalar // Muloqot. 1997-yil 5-son.
2. Abduramanova S. Processing of English idioms with body part compenents by native speakers of Turkish learning English with intermediate level of proficiency. Thesis for the Doctor of Philosophy Degree. Istanbul, 2012. 142 pages
3. Беляевская Е. Г. Концептуальные основания семантики языковых единиц (от лексикологии к фразеологии) – М., 2005. – Вестник МГЛУ; вып. 500. Сер. Лингвистика – С. 23.
4. Cambridge International Dictionary of Idioms. – United Kingdom at the University Press, Cambridge. 2002 – 608 p. 48 Cambridge International Dictionary of Idioms. – United Kingdom at the University Press, Cambridge. 2002 – 608 p.
5. Gadoyeva, M. (2020) Conceptual analysis of phraseological units with component of somatizms NamDU ilmiy axborotnomasi.
6. Gadoeva, M. (2020, December). Comparative analysis of somatism" head" in the Uzbek and Uzbek languages in Konference.
<http://journals.escience.uz/index.php/conferences/article/download/277/209>
7. Ibragimovna, G. M. Features of Connotative Meaning of Somatizms as Part of Phraseological Units. International Journal on Integrated Education, 3(3), 73-78. <https://www.neliti.com/publications/333835/features-of-connotative-meaning-of-somatizmsas-par>

8. Кунин, А.В. (1970) Английская фразеология. Теоретический курс. – Москва: Высшая школа

9. Merriam Webster Dictionary Online [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.merriamwebster.com>

10. Manerko L. From human body parts to the embodiment of spatial conceptualization in English idioms. The 4 th UK Cognitive Linguistics Conference.2014 , P. 195-213.

11. Рахматуллаев Ш. Ўзбек фразеологизмларнинг изоҳли луғати.

12. Смирницкий, А.И. Фразеологические единицы в современном английском языке // Смирницкий А.И. Лексикология английского языка Текст. / А.И. Смирницкий. М.: Изд-во литературы на иностранных языках, 1956. - С. 203-230.

